

زهرا

* عطارزاده فدکی

نگرشی بر مبانی اعتقادی خطبه حضرت زهرا (سلام الله علیها) (خطبه فدکیه)

چکیده

موضوع پژوهش حاضر ، نگرشی بر مبانی اعتقادی خطبه حضرت زهرا (سلام الله علیها) (خطبه فدکیه) می باشد. که در ابتدا به صورت اجمالی برای ورود به بحث اصلی، تاریخچه فدک و سند شناسی خطبه بیان شده است.

حضرت فاطمه (سلام الله علیها) در بخش آغازین خطبه ، ضمن حمد و ثنای الهی ، برخی اصول و مبانی اعتقادی را تفسیر می کنند که از جمله توحید، نبوت ، امامت و معاد می باشد. آن حضرت در ادامه توحید را عقیده ایمانی دانسته که خداوند از بندگانش خواسته و در فطرت آن ها سرشنته و بر زبان انبیای خود جاری ساخته و با تمسک هر انسانی برآن، سعادت دنیا و آخرت آن ها را تأمین می کند.

در بخش نبوت ، شهادت به رسالت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) را به منزله بابی برای ورود به توحید دانسته و به همین دلیل مقرن به کلمه توحید آورده اند. و در بخش امامت، اهل بیت (علیهم السلام) و به ویژه علی (علیه السلام) را سبب استواری دین می دانند که خداوند لرزش دین را را توسط آنان زایل فرمود و در نهایت به مسئله معاد را بیان می نمایند و مسلمانان را به عاقبت کار خویش آگاه می کنند.

کلید واژه : مبانی نظری، نبوت، توحید، معاد، خطبه

*دانش آموخته سطح ۲ مدرسه اسلام شناسی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

*کارشناس ارشد فلسفه و کلام دانشگاه فردوسی مشهد

طرح مسئله

نگاهی گذرا به تاریخ صدر اسلام نشان می دهد که چگونه همانانی که سد راه اسلام و گسترش آن بودند و با مسلمانان و پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیہ و آله و سلم) دشمنی دیرینه داشتند، به سرعت رنگ عوض کرده و این بار به نام اسلام و با تمسک به قرآن و پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) تیشه به ریشه اسلام می زدند و بنای انحرافی را پایه ریزی کردند که تا قرن ها، مسلمانان چوب آن را خوردند و می خوردند، و این ها همه نشأت گرفته از حوادثی است که پس از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) اتفاق افتاد.

در چنین موقعیتی وظیفه مومنین در مقابل این جبهه گیری جدید، ارشاد مردم و امر به معروف و نهی از منکر در حد توان و نیز دفاع از حریم اسلام و تبیین اصول عقاید صحیح بود که در این مهم، فاطمه زهرا (سلام الله علیہا) بیشترین نقش را ایفا نمود.

و یکی از فعالیت های عظیم ایشان سخنرانی آتشین آن حضرت پس از رحلت پیامبر عظیم شان اسلام (صلی الله علیہ و آله و سلم) در مسجدالنبی بود. منازعه فدک در واقع، فریاد اعتراض یادگار رسول خدا (صلی الله علیہ و آله و سلم) بر انحراف پدید آمده در جهان اسلام است که در فاصله زمان کوتاهی پس از رحلت پدر گرامی اش در مسجدالنبی، جایی که مسلمانان برای طرح دعوا و مظلومیت خویش، در آن احساس امنیت می کردند- ایراد شده است. این گفتار، به ظاهر برای احقاق حق شرعی خانواده پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) یعنی «استرداد فدک» بیان شد، ولی در واقع، هدف آن احیای ذهن جامعه و نجات امت نوپایی بود که براثر دوگانگی در مسیر حرکت خود، دچار انحراف اصولی در مبانی اعتقادی اش گردیده بود.

حضرت زهرا (سلام الله علیہا) در این بیان، با بهره گیری متین و استوار از آیات قرآن کریم، تفسیری مستند و محکم از آیات قرآن را به نمایش می گذارد که نشان دهنده اوج اشراف و آگاهی از بیان رموز آیات و نیز فصاحت در کلام است؛ در نهایت ایشان خطبه را از صبغه سیاسی به درس معرفتی و کلاس تفسیری و ادبی بدل می نماید.

بیان این خطبه از آن جهت ضرورت دارد که برای مردم هر عصر و زمانی ناگفته های را

بیان می نماید. زیرا حضرت زهرا (سلام الله علیہا) به همگان آموخت که فraigیری و آموزش شایسته و بایسته‌ی معارف و مقررات دین و دنیا برای زندگی انسانی، بر زن و مرد لازم است و آموخت که ورود زن، به عرصه‌ی جامعه با رعایت پاک روشی و وقار، نه تنها شایسته که بایسته است.

معنای لغوی فدک

فدک از نظر لغوی به معنای باز و پراکنده و حلاجی شدن است مثل این که گویند: «فَدَكُ الْقَطْنُ» یعنی پنبه باز و حلاجی شد. (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۴۷۳) فدک، سرزمین آباد و حاصل خیزی ایست در نزدیکی خیر که از آن جا تا مدینه بیش از ۱۰۰ کیلومتر (محمد جواد طبسی، دردانه دلداده (بررسی تحلیلی زندگانی حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیہا، ص ۳۵۰) تقریباً دو روز راه است و از نظر جغرافیایی در شمال مدینه واقع شده بود.

ساکنان اصلی فدک

ساکنان اصلی فدک عده‌ای از یهود بودند که با اهل خیر در ارتباط بودند. نام این سرزمین به اسم «فَدَكُ بْنُ هَامٍ» پسر «هَامُ بْنُ نُوحٍ» اول کسی که در آن جا سکونت یافته نام گذاری شده است. (فخرالدین طریحی، مجمع البحرين، ص ۱۳۷۰، و علی اکبر دهخدا، ص ۱۶۹۹۷)

اهمیت و ارزش اقتصادی فدک

فدرک پس از دژهای خیر محل اتکای یهودیان حجاز به شمار می رفته و سرزمینی حاصل خیر با چشممه‌های پرآب و نخلستان‌های وسیع بوده و به دلیل مرغوبیت از اهمیت فوق العاده ای برای کشاورزی برخوردار بوده است. در آمد هر سال فدک نزدیک به ۲۴ هزار دینار بوده و در برخی از روایات در آمد آن را تا ۷۰ هزار دینارهم دانسته‌اند. (مرتضی باقریان همایونشهری، زندگی نامه بانوی مظلومه، ص ۱۶۳)

فتح فدک به دست پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) و امیرالمؤمنین (علیه السلام)

در سال هفتم هجری و حدود چهارسال قبل از رحلت پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) جبرئیل نازل شد و از جانب خداوند دستور فتح فدک را آورد. در این فرمان تصریح شده بود که اقدام بایستی توسط شخص پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) انجام شود و مسلمانان در آن شرکت نکنند.

پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) نیز پس از آن که نیروهای یهود را در خیبر و وادی القری و تیما درهم شکست برای پایان دادن به قدرت یهود در این سرزمین – که برای اسلام و مسلمانان کانون خطر و تحریک بر ضد اسلام به شمار می رفت – تصمیم به فتح فدک می گیرند.

و یهودیان فدک برای آزادی خود متعهد شدند که نصف یا ثلث درآمد محصول خود را هرسال در اختیار پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) بگذارندو بدین ترتیب قراردادی بین پیامبر و فرستاده‌ی یهودیان به امضاء رسید و اهالی فدک از آن پس تحت حمایت اسلام قرار گرفتند و حکومت اسلام نیز متقابلاً تأمین امنیت منطقه‌ی آنان را متعهد شد. (محمد باقر انصاری، خطابه فدک ص ۱۱-۱۰)

فدک خالصه‌ی پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم)

اموالی که در اختیار پیامبر قرار داشت بر دو نوع بود:

۱- اموال خصوصی: اموالی که پیامبر شخصاً مالک آن‌ها بود به عنوان اموال خصوصی پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) نام برده می‌شود. تکلیف این اموال در زمان حیات پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) با خود او بود و پس از درگذشت وی مطابق قانون ارث در اسلام به وارث آن منتقل می‌شود.

۲- اموال خالصه: اموالی که متعلق به حکومت اسلامی بوده و پیامبر به عنوان ولی مسلمانان در آن تصرف می‌کرد و در راه مصالح اسلام و مسلمانان به مصرف می‌رساند، اصطلاحاً خالصه نامیده می‌شود. و در مباحث فقهی به آن فیء گویند.

فیء در لغت به معنای بازگشت است و مقصوداز آن سرزمین هایی است که بدون جنگ و خونریزی به تصرف حکومت اسلامی در می آید.

با این مقدمات نتیجه این است که فدک به تصریح قرآن ملک خالصه و شخصی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) می بوده زیرا، این سرزمین بدون لشکرکشی مسلمانان و بدون کوچکترین دخالت آنان فتح شد. و هیچ یک از علمای شیعه وسنی در این مسأله اختلاف نظری ندارند. قرآن کریم به خالصه بودن فدک برای پیامبر در آیه ۵ ذیل صراحتاً اشاره می کند: «وَ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أُوجْفِتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لَا رِكابٍ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (حشر ، آیه ۶)؛ آن چه خدا از دارایی ساکنان آن قریه ها عاید پیامبرش گردانید، از آن خدا و از آن پیامبر [او] و متعلق به خویشاوندان نزدیک [اوی] و یتیمان و بیسوایان و در راه ماندگان است، تا میان توانگران شما دست به دست نگردد. و آنچه را فرستاده [او] به شما داد ، آن را بگیرید و از آنچه شما را باز داشت، بازایستید و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است.»، « ما أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرْبَى فَلِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَمْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (حشر ، آیه ۷)؛ «و آن چه را خدا از آنان به رسم غنیمت عاید پیامبر خود گردانید، [شما برای تصاحب آن] اسب یا شتری بر آن نتاختید، ولی خدا فرستادگانش را بر هر که بخواهد چیره می گرداند، و خدا بر هر کاری تواناست.» هم چنین از مذکرات حضرت فاطمه (سلام الله علیہا) با ابوبکر به خوبی خالصه بودن فدک آشکار می شود که طرفین تخاصم هم آن را پذیرفته بودند.

پس فدک خالصه ی پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) بود و ایشان عوائد آن را آن طور که در قوانین اسلام مشخص شده بود در موارد خاصی به کار می برد. از جمله آن موارد: صرف

امور خیریه و همچنین برطرف ساختن نیازمندی های مشروع نزدیکان خود. تا این که جبرئیل فرود آمد و آیه‌ی: «وَاتِّذَالْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ» (اسراء، آیه ۲۶)؛ «وَحَقَ خَوِيشَاوند را به او بده و مستمند و در راه‌مانده را [دستگیری کن]...»، نازل شد و پیامبر دختر خود حضرت فاطمه (سلام الله علیہا) را خواست و فدک را به وی واگذار کرد. ناقل این مطلب «ابوسعید خدری» یکی از صحابی بزرگ رسول خدا (صلی الله علیہ و آله و سلم) است. (جعفر سبحانی، فروغ ولایت، ص ۱۹۷-۱۹۶)

تاریخچه فدک ازفتح تا رحلت پیامبر

پس از آن که پیامبر فدک را به فاطمه (سلام الله علیہا) بخشید. حضرت زهرا (سلام الله علیہا) عرض کرد: ای پدر شما تا زنده هستید من نمی خواهم تصرفی در آن داشته باشم. پیامبر فرمود: ترس آن دارم که ناالهان، تصرف نکردن تو در زمان حیاتم را بهانه ای قرار دهند و بعد از من آن را از تو منع کنند. (محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۹، ص ۱۰۵)

و فاطمه (سلام الله علیہا) همان روش پدر را در پیش گرفت و عوائد آن را برای فقراء و مستمندان هزینه کرد. فدک خالصه‌ی فاطمه (علیه السلام) بود تا این که رسول گرامی اسلام بدرود حیات گفتند. در این زمان فدک دستخوش هوای آلوده‌ی سیاست گردید.

ده روز پس از رحلت پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) مأموران ابوبکر به دستور خاص او به فدک رفتند و نماینده‌ی حضرت زهرا (سلام الله علیہا) را از آن جا اخراج کردند و مُلک آن را غصب نمودند و درآمد آن را به طور کامل برای مخارج حکومت غاصبانه‌ی خود صرف کردند و کوچک ترین توجهی به سابقه‌ی مفصل امرالهی و عمل پیامبر در مورد فدک و سندي که تنظیم شده بود و شاهدانی که گواهی دادند و آن چه پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) در حضور مردم فرموده بود نکردند. (محمد حسین ضیائی بیگدلی، فاطمه (سلام الله علیہا) و فدک، ص ۵۸-۶۰)

سند شناسی خطبه

گزارش‌های تاریخی حاکی از آن است که این خطبه در منابع مربوط به نیمه دوم هجری

آمده است. لوط بن یحیی، معروف به ابومحنف ازدی (م ۱۵۷)، کتابی مستقل به نام خطبه الزهرا (سلام الله علیہا) داشته است که البته این کتاب از بین رفته است.(محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۷، ص ۲۰۳)

همچنین ابوالفرج اصفهانی، از محدثان و مورخان مشهور قرن چهارم هجری نیز کتابی تحت عنوان کلام فاطمه فی فدک داشته که آن هم چون دیگر آثار مربوط به این واقعه از میان رفته است. (همان، ج ۱۸، ص ۱۰۹) و نیز احمد بن عبدالواحد بن احمد البزار، معروف به ابن عبدون از مشایخ مرحوم نجاشی و شیخ طوسی، کتابی به نام تفسیر خطبه فاطمه الزهرا داشته است. (همان، ج ۴، ص ۳۴۸)

علاوه بر این سه کتاب مستقل که پیرامون این خطبه به رشته تحریر در آمده و گزارش های آن به ما رسیده است، بسیاری از محدثان و مورخان اسلامی، تمامی خطبه یا بخشی از آن را، با ذکر سلسله اسناد و رجال آن، یا بدون اسناد، در کتب خود آورده‌اند و برخی دیگر نیز اشاره‌ای به وجود این خطبه نموده‌اند.

توحید و مراتب آن

۱- معنای لغوی توحید

توحید: «اعتقاد به یکتایی خدا و یکتاپرستی و موحد: کسی که به یکتایی خدا معتقد باشد.» (لویس معلوم، ترجمه المنتجد، مصطفی رحیمی‌نیا، ج ۲، ص ۱۷۶۲)

۲- معنای اصطلاحی توحید

توحید عبارت است: «از اعتقاد قطعی به وحدانیت و یکتایی خداوند در ذات، صفات و افعال خویش و عمل کردن براساس این اعتقاد.» (محمد سعیدی مهر، آموزش کلام اسلامی (خدائنسی)، ص ۶۸)

مراتب توحید

توحید به عنوان اولین اصل اعتقادی از نظر اسلام دارای دو مرحله است: ۱- توحید نظری ۲- توحید عملی، توحید نظری خود به سه قسم تقسیم شده است: ۱- توحید در ذات ۲-

توحید در صفات ۳- توحید در افعال و توحید عملی همان توحید در عبادت (توحید در الوهیت) است. (محمد سعیدی مهر، همان، ص ۶۵) انسان تا در مرحله اندیشه موحد است. موحد کامل نیست و موحد حقیقی، موحدی است که هم در مرحله زیستن و در مرحله بودن هم موحد باشد.

شهادت بر یگانگی خداوند

حضرت زهرا(سلام الله علیها) در ابتدای کلام خویش انواع نعمت‌هایی را که خداوند در اختیار انسان قرار داده است را بازگو نمودند تا به این وسیله انسان‌ها را متوجه لطف و کرامت خداوند نسبت به خویش نمایند و بدانند که این همه نعمت از کجا و به وسیله چه کسی به دست آن‌ها رسیده است و بعد از بیان نعمات حضرت بر یگانگی خداوند شهادت می‌دهند و می‌فرمایند: «أَشْهُدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ» این که خدای جز الله نیست و او یکتا و بی شریک است. چرا که اگر برای او شریکی قائل شویم دیگر این از یک خداوند قابل تصور نیست.

راههای اثبات توحید

دانشمندان برای اثبات توحید از سه راه علمی وارد می‌شوند: ۱- حکمای طبیعی از راه حرکت پدیده‌ها توحید را اثبات کرده‌اند. ۲- متكلمان از راه حدوث موجودات، به اثبات توحید پرداخته‌اند. ۳- فیلسوفان الهی از راه خود هستی وارد شده‌اند.

دختر بزرگوار پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) در این قسمت از گفتارش می‌فرماید: «وَ آنَارَ فِي الْفِكْرَةِ مَعْقُولُهَا»؛ «وَ آثارَ مَعْقُولَ آنَ كَلْمَهِ رَا در اندیشه منور ساخت»، دلایل عقلی و براهین مستدل کلمه توحید را در افکار و اندیشه‌ها شعله‌ور ساخته و فکر و اندیشه درست آدمی را به نور ایمان هدایت می‌کند. تفکر قابل درک همان است که انسان در تنظیم زندگی به کار می‌برد تا به کمال مطلوب برسد. (علیرضا الهیاری، سخنرانی حضرت فاطمه زهرا(سلام الله علیها) در مسجد پیامبر(صلی الله و علیه و آله و سلم)، ص ۱۰۲-۱۰۵، منتظری، خطبه

حضرت زهرا (سلام الله علیہ) و ماجراهی فدک، ص ۴۰

حضرت فاطمه (سلام الله علیہ) به نکته بسیار ظریفی اشاره کرده‌اند که حکایت این اعتقاد است که خدا از انسان جدا نیست و تار و پود دل با نام و یاد او آمیخته است بنابراین خودشناسی، نزدیک ترین راه به خداشناسی است. با روش منطقی و عقلانی برای دریافت معنا و مفهوم توحید حرکت نموده و علاوه بر راه دل (فطرت)، راه عقل را نیز به روی جستجو گران حقیقت گشوده است.

صفات الهی

دخت فرزانه نبی (صلی الله علیہ و آله و سلم) پس از حمد و ستایش پروردگار به بیان صفات الهی می‌پردازند که عبارتند از:

۱- خالقیت: حضرت فرمودند: «ابْتَدَعَ الْأَشْيَاءُ لَا مِنْ شَيْءٍ كَانَ قَبْلَهَا، وَ أَنْشَأَهَا بِلَا احْتِذَاءٍ أُمْثِلَةً امْتَلَّهَا»؛ «پدیده‌های آفرینش را بی‌آن که ماده‌ای از پیش باشد پدید آورد و آن پدیده‌ها را بی‌آن که از نمونه‌ای نمونه برداری کند یا از کسی پیروی کند پدید آورد.» آفرینش کائنات، ابداعی است، یعنی هیچ سابقه هستی نداشته است. البته معنای ابداع آن نیست که خداوند، عالم را از عدم پدید آورده است. (ناصر مکارم شیرازی، حمامه بزرگ خطبه تاریخی با شخصیت ترین بانوی جهان فاطمه زهرا (سلام الله علیہ) بعد از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم)، ص ۳۰)

۲- قدرت: حضرت زهرا (سلام الله علیہ) می‌فرمایند: «كَوَّنَهَا بِقُدرَتِهِ»؛ «و با توانایی خود آن را از نیستی به هستی آورد.» یکی از صفات ثبوتی خداوند قدرت است. قادر کسی است که اگر بخواهد. فعلی را انجام می‌دهد و اگر بخواهد آن را ترک می‌کند. (محمد سعیدی مهر، آموزش کلام اسلامی، ص ۲۲۸-۲۳۷). پروردگار جهان تنها کسی است که همه موجودات را با قدرت و توانایی خود جامه تکوین پوشانید و به هستی آورد.

۳- اراده: حضرت فاطمه(سلام الله علیہا) درباره مشیت خداوند فرمودند: «وَذَرَاهَا بِمَشِيَّتِهِ»؛

«و به اراده خویش آن را خلق کرد.» راغب اصفهانی در مفردات، ذیل کلمه ذراً می‌گوید: «ذرا، همان آشکار ساختن چیزهایی است که خدای تعالی در آغاز پدید آورده است.» (حسین بن محمد بن فضل راغب اصفهانی، همان، ج ۲، ص ۸)

به عبارت دیگر ذرا همان ابتدای خلقت در زمین است، که طبق قوانین الهی، شخصیت ذاتی پدیده ظهور می‌کند. مشیت دو قسم می‌شود. مشیت در آدمی، که خواست باطنی اوست و در مورد خداوند، مرحله قبل از فعل را مشیت می‌گویند و مرحله وقوع آن را اراده. این فراز از خطبه بیانگر این واقعیت است که خداوند پدیده‌ها را چه از نظر شکل و ظاهر چه از نظر دیگر خصوصیات همه را به اراده خویش و بدون ذره‌ای اجبار آفریده است. (علیرضا الهیاری، سخنرانی حضرت فاطمه زهرا(سلام الله علیہا) در مسجد پیامبر گرامی اسلام

(صلی الله و علیہ و آلہ و سلم)، ص ۱۲۵-۱۲۷)

در خلق پدیده‌های هستی، هیچ علتی جز مشیت خداوند دخالت نداشته و خلقت هستی، اقتضای حکمت اوست. زیرا هیچ اراده‌ای بالاتر از اراده الهی در جهان نیست. (محمد کاظم

قزوینی، فاطمه زهرا (سلام الله علیہا) از ولادت تا شهادت، ص ۳۵۰)

و این کلام: «وَذَرَاهَا بِمَشِيَّتِهِ» : چه زیبا و به جاست که پایان مراحل، ابداع و انشاء در

تکوین و خلقت را حمل بر قدرت مطلقه و مشیت بالعه خداوند می‌کند.

۴- علم: حضرت زهرا (سلام الله علیہا) می فرمایند: «عِلْمًا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى بِمَا يَلِ إِلَّا مُؤْرِ»؛

«برای این که خداوند متعال به آینده امور آگاه بوده است.»

یکی دیگر از صفات ثبوتی خداوند علم اوست. علم خداوند را از راه های متعددی می‌توان اثبات کرد. یکی این که چون علم در مخلوقات وجود دارد باید کامل ترین مرتبه آن در آفریننده آن ها موجود باشد راه دیگر کمک گرفتن از دلیل نظم است به این بیان که هر قدر پدیده‌ای از نظم بیشتری برخوردار باشد دلالت بیشتری بر علم و دانش پدیده آورنده‌اش

دارد. دلیل دیگر بر علم گسترده خداوند و آگاهی وی از همه موجودات و رویدادهای جهان، همان احاطه و نامتناهی بودن وجود است. (احمد امیری پور، خداشناسی از دیدگاههای گوناگون، ص ۲۵۷-۲۵۸)

پیامبر شناسی از نظر حضرت زهرا (سلام الله علیہ)

انسان در تنظیم برنامه‌ای برای سعادت خویش به وسیله حس و عقل ناتوان است از این رو نیاز به منبعی دیگر از معرفت دارد به نام وحی که خداوند آن را به وسیله پیامبرانش برای افراد بشر فرستاده است. تا انسان با رهنمودهای پیامبر به وسیله وحی به هدایت و سعادت برسد.

شهادت بر نبوت پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم)

«وَأَشْهُدُ أَنَّ أَبِي مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» دخت فرزانه پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) پس از شهادت به توحید و یگانگی خداوند، گواهی به عبودیت و رسالت پدرش را بر زبان جاری ساخت.

زیرا توحید، اساس دین و محور شریعت است و شهادت بر عبودیت و رسالت پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) به عنوان مهم ترین وسیله معراج انسان، مایه رستگاری انسان بوده است. به همین دلیل هر جا که انسان به یگانگی خداوند شهادت می‌دهد به نبوت حضرت محمد (صلی الله علیہ و آله و سلم) نیز گواهی می‌دهد. از آن جا که خداوند هدایت انسان را برعهده گرفته و مشیت او حاکمیت الهی بر زمین است، برای تحقق این امر خلافت الهی را به وسیله انبیای الهی به اجرا درآورده است.

حضرت فاطمه (سلام الله علیہ) در ضمن شهادت خود، به سه مطلب اشاره می‌کند:

- حضرت محمد (صلی الله علیہ و آله و سلم) پدر او است. یعنی حضرت فاطمه (سلام الله علیہ) فرزند پیامبر بوده و با ایشان رابطه خانوادگی داشته و از اهل بیت نبوت است. و حضرت در دامن پدر و مادری بزرگ شده است که در راه ابلاغ دین ایثار و فداکاری بسیار کرده‌اند و در خانه‌ای پرورش یافته که جبرئیل امین در آن رفت و آمد داشته و ندای وحی را شنیده و با

قلب خویش سخنان الهی درک کرده است. از این رو این رابطه با پیامبر نه تنها خانوادگی است بلکه یک رابطه اعتقادی و ایمانی بین او و پیامبر خدا وجود دارد که او را نسبت به اجرای احکام دین مسئول می‌کند. (علیرضا الهیاری، همان، ص ۱۸۳-۱۸۵)

۲- پیامبر عبد و بندۀ خداست و وابستگی به هیچ صنف و طبقه و گروهی ندارد و بندگی تنها رابطه آدمی با خداوند و یگانه راه تقرب به معبد است و مقام والای بندگی راستین خدا، سرآغاز هر مقام و موقعیت والایی است و دریافت وحی و رساندن آن به زمینیان، نیز بخشی از آن و در گروه اوج گرفتن در آن است.

۳- پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) از طرف خداوند مبعوث شده است و مسؤولیت هدایت بندگان را بر عهده دارد. چون خداوند قبل از خلقت می‌دانست که این بشری که آفریده برای رسیدن به هدایت و سعادت خود نیاز به هادی دارند و این راه را بدون چراغ خدایی نمی‌تواند طی کند. حضرت محمد (صلی الله علیہ و آله و سلم) را آفرید تا حقایق را آشکار کند و بشر با پیروی او از هر خطری در امان باشند و به سعادت حقیقی خویش برسند.

بنابراین شهادت دهنگان به رسالت ختمی مرتبت کسانی خواهند بود که پیرو او هستند و به اندازه استعداد خویش از علم کتاب برخوردارند و همین شهادت برای مقابله بر کفار کافی خواهد بود و حضرت فاطمه (سلام الله علیہا) از مصادیق کسانی است که نزدشان علم کتاب است.

زیرا که او هم از اهل بیت پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم) است و هم مأنوس با وحی و بهتر از هر کسی به رموز وحی آگاه است به همین جهت ارزش شهادت او که تربیت یافته قرآن است بیشتر از دیگران می‌باشد. (عبدالحسین دستغیب شیرازی، بندگی راز آفرینش، ج ۱، ص ۱۶۵)

مقامات پیش از رسالت

۱- اختیار و انتخاب: حضرت زهرا (سلام الله علیہا) در این بخش از خطبه می‌فرمایند: «اختارهُ وَ انتَجَبَهُ قَبْلَ أَنْ أَرْسَلَهُ... وَ اصْطَفَاهُ قَبْلَ أَنِ ابْتَعَثَهُ، إِذْ الْخَلَائِقُ بِالْغَيْبِ مَكْنُونَةٌ، وَ بِسْتَرٍ

الْأَهَوِيلِ مَصُونَةً»؛ «خداوند او را پیش از فرستادنش به سوی مردم برگزید و پیش از آن که او را مبعوث کند انتخاب کند آنگاه که همه خلائق پوشیده به پوشش هول‌ها محفوظ بودند.»

خداوند زمانی که بخواهد یک رویداد را محقق کند از زمان‌های قبل از آن زمینه‌های آن حادثه را فراهم می‌کند و از جمله این حوادث فرستادن پیامبران الهی برای مردم بود که از قانون کلی پیروی می‌کند. و خداوند پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) را هنگامی برگزید که هنوز انسان‌ها آفریده نشده بودند و در پرده غیب نهان بودند. (محمد کاظم قزوینی، فاطمه زهرا (سلام الله علیہا) از ولادت تا شهادت، ص ۳۵۳)

۲- نام گذاری قبل از خلقت: «وَ سَمَّاهُ قَبْلَ أَنِ اجْتَبَلَهُ»؛ «پیش از این که پدید آورد. او را به نامی زیبا نامگذاری کرد.»

در این باره دو نظر وجود دارد: ۱- پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) قبل از این که به مقام نبوت برسد. خداوند توصیف شریعت او را برای انبیاء گذشته و ملائکه نموده است. ۲- خداوند پیش آن که پیامبر را بیافریند او را به نام محمد (صلی الله علیہ و آله و سلم) نامگذاری فرمود. (عبدالحسین دستغیب شیرازی، همان، ج ۱، ص ۱۶۸-۱۶۹)

اهداف بعثت پیامبر (صلی الله علیہ و آله و سلم)

خداوند از ارسال پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) اهدافی داشته است که حضرت زهرا بتول (سلام الله علیہا) آن‌ها را بیان نموده‌اند.

۱- اتمام امر الهی: «إِتْمَاماً لِأَمْرِهِ»؛ خداوند پیامبر را مبعوث کرد برای این که می‌خواست امر خود را تمام کند.

۲- امضای حکم خداوند: «وَ عَرِيمَةً عَلَى إِمْضَاءِ حُكْمِهِ»؛ «خداوند می‌خواسته همان حکمی را که از ازل داشته، امضا و اجرا کند.»

۳- تنفيذ مقدرات حتمی خداوند: «وَ إِنْفَاداً لِمَقَادِيرِ حَتْمِهِ»؛ «به جهت تنفيذ مقدرات

محتموش «انفاذًا» از نفذ به معنی، حکم و فرمان را جاری کرد، کار را به انجام رسانید.» (حسین بن محمد بن فضل راغب اصفهانی، همان، ج ۳، ص ۳۷۸) پروردگار جهانیان براساس حکمتش پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) را مبعوث کرد تا مردم را از گمراهی نجات داده و به راه مستقیم هدایت کند در واقع از مقدرات حتمی خداوند این بود که بشر راهنمای داشته باشد.

روش های دعوت پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم)

حضرت زهرا (سلام الله علیہا) در این بخش از سخن خویش چند مورد از روش های پیامبر دردعوت به دین اسلام را بیان کرده‌اند.

۱-تبليغ همراه با انذار: «فَبَلَغَ الرَّسَالَةَ، صَادِعًا بِالنَّذَارَةِ»؛ «آن حضرت رسالت خود را ابلاغ کرد در حالی که مردم را انذار می‌نمود.»

۲-تبری جستن از مشرکان: «مَائِلًا عَنْ مَدْرَجَةِ الْمُشْرِكِينَ»؛ «راه و روش خود را از روش مشرکان جدا ساخته بود.»

رحلت پیامبر اکرم(صلی الله علیہ و آله و سلم)

حضرت زهرا(سلام الله علیہا) اشاره به سوگ اندوهبار پدر خویش می‌فرمایند: «ثُمَّ قَبَضَ اللَّهُ إِلَيْهِ قَبْضَ رَأْفَةِ وَ أَخْتِيَارٍ، وَ رَغْبَةٍ وَ إِيْشَارٍ»، «پس خداوند پیغمبر را قبض روح کرد و با قبض روحی که از روی رافت و انتخاب بودا و را به سوی خود برد، پیامبر با رغبت و از خود گذشتگی قبض روح شد.»

خداوند همواره عنایات ویژه‌ای به پیامبرش داشت و همچنین در پایان مأموریتش او را به گونه‌ای نیکو به سوی خود فراخواند که از جمله ویژگی‌های این رحلت، راحت شدن از گرفتاری‌های دنیا، مشایعت ملائکه از پیامبر هنگام قبض روح، خشنودی خداوند از پیامبر، مجاورت با خداوند بود. و رحلت ایشان پیامدهای بسیاری را برای جامعه به دنبال داشت. (علی کرمی فریدونی، منتشر دادخواهی، ص ۱۶۴) که از جمله آن: ۱- ایجاد شکاف و

جدایی ۲- ظلمت در زمین ۳- پراکنده شدن مردم ۴- از بین رفتن امیدها.

قرآن شناسی از نظر حضرت زهرا (سلام الله علیہا)

قرآن کریم معجزه جاویدان آخرين پیامبر الهی، حضرت محمد(صلی الله علیہ و آله و سلم) به شمار می رود و دلایلی چند بر آسمانی بودن آن دلالت دارند. زهرا مرضیه (سلام الله علیہا) بعد از حمد و ثنای الهی و یادآوری دوران جاهلیت و نعمت رسالت، ویژگی‌های ممتاز کتاب الهی را بر می‌شمارند که ما به صورت تیتووار به آن اشاره می‌نماییم.

۱- ناطق به حق: «**كِتَابُ اللَّهِ النَّاطِقُ**»

۲- صدق اخبار در قرآن: «**وَالْقُرْآنُ الصَّادِقُ**»

۳- گسترش شعاع نور آن: «**وَالنُّورُ السَّاطِعُ**»

۴- پرتوافشانی قرآن: «**وَالضَّيْاءُ الْلَّامُ**»

۵- واضح بودن براهین قرآن: «**بَيِّنَةٌ بَصَائِرُهُ**»

۶- قابل فهم بودن اسرار قرآن: «**مُنْكَشِفَةُ سَرَائِرُهُ**»

امام شناسی از نظر حضرت زهرا (سلام الله علیہا)

از آن جا که دین مقدس اسلام، همگانی و جاودانی است و بعد از پیامبر عظیم شأن اسلام (صلی الله علیہ و آله و سلم)، پیامبری نخواهد آمد. ختم نبوت در صورتی با حکمت بعثت انبیاء وفق می دهد که آخرين شریعت آسمانی، پاسخگوی همه نیازهای بشر باشد و با رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) در معرض تهدید قرار نگیرد و این راه، چیزی جز نصب جانشین شایسته برای رسول اکرم(صلی الله علیہ و آله و سلم) نخواهد بود که به نص، این جانشین حضرت علی(علیه السلام) است. و حضرت زهرا (سلام الله علیہا) با بیان ویژگی حضرت علی(علیه السلام) یادآور جانشینی آن حضرت می‌شوند که ما به صورت مختصر به بیان آن ویژگی‌ها می‌پردازیم:

۱- مبارزه با شیطان و شیطان صفتان

حضرت می فرمایند: «كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ» (مائده ، آیه ۶۴)، أَوْ نَجَمَ قَرْنُ لِلشَّيْطَانِ، وَ فَغَرَّتْ فَاغِرَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ، قَذَفَ أَخَاهُ فِي لَهْوٍ أَهْمَاهَا؛ «هرگاه آتش برای جنگ بر می افروختند خداوند آن را خاموش می کرد و یا شاخی از شیطان ظاهر می شد و یا طایفه ای درنده از مشرکین دهان می گوشد پیامبر اکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) برادرش علی (علیه السلام) را در حلقومشان می انداخت.» سخن فاطمه (سلام الله علیہا) در واقع بیانگر این معناست که هرگاه یکی از تبه کاران به کاری شیطانی دست می زد به دست توانمند علی (علیه السلام) سرکوب می شد و که از آن جمله جنگ های احزاب، بدر، احمد و ... می باشد. (حمید فتاحی، خطبه حضرت فاطمه سند آسمانی امامت و ولایت، ص ۱۱۳)

۲- شکست ناپذیری در جنگ

حضرت زهرا (سلام الله علیہا) درباره شجاعت امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرمایند: «فَلَا يَنْكُفِي حتَّى يَطَأْ صِمَاحَهَا بِأَحْمَصِهِ»؛ «علی (علیه السلام) بر نمی گشت تا این که گوش آن ها را زیر پای خود له می کرد.» حضرت علی (علیه السلام) زمانی از مرکه جنگ بر می گشت که دشمن خود را به خاک نشانده بود و تا آخرین لحظات مقاومت می نمودند به گونه ای که افراد کفر میدان نبرد را ترک می گفتند و فرار می کردند و شکست برای آن بزرگوار معنی و مفهوم نداشت. (منتظری، خطبه حضرت زهرا (سلام الله علیہا) و ماجراهی فدک، ص ۱۱۲)

امامت اهل بیت

بانوی نمونه اسلام در بیان ضرورت حکمت امامت می فرمایند: «فَجَعَلَ اللَّهُ... طَاعَتَنَا نِظَاماً لِّلْمِلَةِ، وَ إِمَامَتَنَا أَمَانَا مِنَ الْفُرْقَةِ»؛ «خداؤند متعال اطاعت ما اهل بیت را باعث نظام آیین اسلام و امامت ما را برای ایمن ماندن از نظر تفرقه قرار داد.»

اطاعت از اهل بیت سبب نظم شریعت می شود. برای این که همه دور محور دین جمع می شوند و هماهنگی امور دینی در اطاعت از آنان خواهد بود. مقام امامت عهد و پیمانی

است که از طرف خدا به افراد خاص داده می‌شود و کسی نمی‌تواند به سلیقه شخصی خود به رهبری مردم بپردازد و پیروی از آئمه حق باعث امن بودن امت از تفرقه و پراکندگی می‌شود. اهل بیت عصمت و طهارت دارای ویژگی‌های هستند که حضرت زهرا (سلام الله علیہا) به آن اشاره می‌نمایند. (ناصر مکارم شیرازی، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۴۱۳-۴۱۴) از جمله آن:

۱- صبر اهل بیت: «وَتَمْشُونَ لِأَهْلِهِ وَوُلْدِهِ فِي الْخَمْرِ وَالْضَّرَاءِ، وَنَصِيرٌ مِنْكُمْ عَلَىٰ مِثْلِ حَزْ الْمُدَى، وَوَخْرُ السَّنَانِ فِي الْحَشَا» و برای خانواده و فرزندان او پستی و بلندی‌ها را طی کردید و ما مجبوریم صبر کنیم از ناحیه شما، بر مثل بریدن کاردها و فرو کردن نیزه در شکم حضرت می‌فرمایند: ما در برابر فشارهایی که از سوی شما به ما وارد می‌گردد هم چون کسی که با کارد اعضا و اندام‌های پیکرش را قطعه قطعه می‌کنند شکیبایی می‌کنیم و کمتر کسی می‌تواند با مشاهده آن همه ناملایمات تحمل خود را از دست ندهد و صبر کند.

(علی کرمی فریدونی، منشور دادخواهی، ص ۳۵۸-۳۶۰)

۲- اهل بیت محور اسلام: «حَتَّىٰ إِذَا دَارَتْ بِنَا رَحْيَ الْإِسْلَامِ»؛ «تا سرانجام به سبب ما سنگ آسیاب اسلام به گردش درآمد.» اسلام به سبب تلاش‌های فراوان پیامبر(صلی الله و علیه و آله و سلم) و اهل بیت(علیهم السلام) او قوت پیدا کرد و با استقرار نظام اجتماعی اسلام همه مردم از رفاه و آزادی لازم برخوردار شدند و موانع رشد و ترقی از بین رفت. (منتظری، همان، ص ۱۸۷)

معد شناسی از نظر حضرت زهرا (سلام الله علیہا)

اعتقاد به معاد و زنده شدن انسان در عالم آخرت یکی از اصولی است که در همه ادیان آسمانی وجود دارد و در قرآن کریم، اعتقاد به معاد، هم ردیف اعتقاد به خدای یگانه داشته شده است. حضرت زهرا (سلام الله علیہا) در لا به لای سخنان خویش به این مسئله پرداخته‌اند.

عالم بعد از مرگ

دخت گرامی پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم) زمانی که به مسئله رحلت پدر بزرگوارشان اشاره می‌نمایند نکاتی را درباره عالم بعد از مرگ بیان می‌دارند.

خداوند قابض روح انبیاء «ثُمَّ قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»؛ «پس خداوند او را قبض روح کرد».

حضرت زهرا (سلام الله علیہ) در این بخش از سخن گرفتن جان پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم) را به خدای متعال نسبت داده اند و حضرت محمد(صلی الله علیہ و آله و سلم) نیز رضوان پروردگار را برگزید و به جایگاه شایسته‌اش در میان بندگان شایسته خداوند داخل گردید.

أنواع قبض روح

حضرت فاطمه (سلام الله علیہ) در ادامه درباره چگونگی رحلت پیامبر سخن می‌گویند و می‌فرمایند: «قَبْضَ رَأْفَةٍ وَ اخْتِيَارٍ»؛ «با رأفت و از روی اختیار قبض روح شد» دو نوع قبض روح وجود دارد:

۱- با شدت و بدون اختیار ۲- با آسانی و با اختیار که پیامبراکرم (صلی الله علیہ و آله و سلم) و مومنان و اولیای الهی به راحتی قبض روح می‌شوند). (علیرضا الهیاری، همان، ص ۲۴۹)

۳- لطف خدا به انبیاء هنگام قبض روح

خداوند به پیامبران نعمت‌های بسیاری عطا فرموده از جمله آن این که در هنگام مرگ با الفت و مهربانی آن ها را قبض روح می‌نمایند و آن ها در سختی‌های مرگ تنها نمی‌گذارند و حضرت فاطمه (سلام الله علیہ) نیز به آن اشاره فرمودند: «قَبْضَ رَأْفَةٍ»

عالیم قیامت

با فرارسیدن رستاخیز، عالم هستی صحنه تحولی عظیم می‌گردد و از آن پس، حیات اخروی انسان ها آغاز می‌شود. حضرت زهرا (سلام الله علیہ) در بخش‌های مختلفی از سخنان خویش به بیان عالم رستاخیز پرداخته‌اند.

۱- بازگشت انسان در قیامت

«وَالْمَوْعِدُ الْقِيَامَةُ»؛ «موعد قرار، روز قیامت است.»

در روز قیامت همه مردم نزد پروردگار خویش گرد هم می‌آیند و آن روز جدایی خوب از بد و شایسته از ناشایسته است.

۲- خسran اهل باطل در روز قیامت

«وَعِنْدَ السَّاعَةِ يَخْسِرُ الْمُبْطَلُونَ»؛ «به هنگام قیامت آنان که در راه باطل رفتند زیانکارند.» آن هایی که سرمایه خود را در راه باطل صرف کردند نه تنها بهره‌ای ندیده‌اند بلکه سرمایه خود را از دست دادند و زیان بسیاری را متحمل شدند. (اعراف، آیه ۹-۸ ، انبیاء، آیه ۴۷)

۳- سود نداشتن ندامت در روز قیامت

«وَلَا يَنْفَعُكُمْ إِذْ تَنْدُمُونَ»؛ «در آن روز هر چه اظهار پشیمانی کنید سودی نخواهد داشت.» زمانی که مرگ فرا رسد دیگر پشیمانی سودی نخواهد داشت زیرا نه فرصتی برای توبه است و نه عمل شایسته و جبران و اصطلاح امکان پذیر نیست.

نتیجه بحث

مهم ترین نتیجی که از مجموع، موضوع نگرشی بر مبانی اعتقادی خطبه فدکیه حضرت زهرا (سلام الله علیہ) بدست می‌آید این است که:

۱- توحید عقیده ایمانی و عزم راسخی است که خداوند تعالی از بندگانش خواسته است. و کلمه توحید کلید نیکوکاری است. زیرا آن اول کلمه‌ای است که با آن باب شریعت باز می‌شود، و بنده خدا برای پیمودن راه اخلاص به وسیله افاضه احسان خدا و نعمت‌های پیاپی او آماده می‌شود.

۲- چنان که توحید اولین خواسته خدا از بندگان است و در فطرت آن ها سرشنطه و بر زبان انبیای خود نیز جاری ساخته، آخرین چیزی است که انسان را به اخلاص می‌رساند و سعادت آخرت او را تأمین می‌کند.

۳- دلیل همراه شده شهادت به رسالت پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم) با کلمه توحید این است که هدف از شریعت، اخلاص در توحید است و این اخلاص جز به پیمودن همه مراتب آن حاصل نمی‌شود و سلوک در مراتب اخلاص جز به شناخت چگونگی سلوک میسر نمی‌شود و چنان که می‌دانیم هدف از فرستادن پیامبران و وضع شرایع آموختن کیفیت سلوک در درجات اخلاص است.

بنابراین گواهی و اقرار به صدق تبلیغ کننده رسالت و روشن کننده راه اخلاص، بعد از کلمه اخلاص برترین کلمه است زیرا شهادت بر رسالت پیامبر به منزله بابی است برای ورود به توحید، و به همین دلیل مقرن به کلمه توحید شده است.

۴- بعثت، از بین بردن انحرافات است که از اهم مقاصد بعثت به شمار می‌آید. زیرا برطرف کردن گرفتاری‌های دنیوی و انحرافات باطل از دل مردم مهم ترین مقصد شارع است.

۵- پیامبر(صلی الله علیہ و آله و سلم) هدایت کننده به راه راست و سوق دهنده به رضوان خداوند سبحان می‌باشد و به سبب هدایت آن حضرت مردم به مقاصد عالی می‌رسند و وارد بهشت می‌شوند و این نهایت رحمت وجودی آن بزرگوار است.

۶- آل نبی(صلی الله علیہ و آله و سلم) جایگاه سرخدا، و پناهگاه دستورات او و خزانه دانش او، مرجع حکمت‌های او و حافظ کتاب‌های او، سبب استواری دین او هستند، خداوند به وسیله ایشان خمیدگی دین خود را راست کرد و لرزش دین را توسط آنان زایل فرمود.

۷- کسی که ادعای امامت کند با اینکه امام نباشد او ظالم و ملعون است و هر که امامت را نسبت دهد به کسی که شایسته آن نیست او نیز ظالم و ملعون است.

پیامبر گرامی اسلام(صلی الله علیہ و آله و سلم) فرمودند: «هر کس منکر امامت علی بعد از من بشود، منکر نبوت من شده و هر که نبوت مرا منکر شود. منکر خدا شده

است.» (محمدباقر مجلسی، همان، ج ۵، ص ۴۹)

۸- دانستن چگونگی بازگشت به سوی خداوند متعال و آگاهی یافتن بر منزلگاه‌های سیر و سفر الى الله، و ویژگی‌های آخرت که آخرین مرحله سیر و دار استقرار است. بازدارنده نیرومندی، از انجام دادن اعمال پست و از آن جمله فریب‌کاری است.

۹- مؤمن فرصتها را غنمیت می‌شمارد. یعنی چند روزه دنیا که فرصتی برای کارهای نیک دارد پیش از فرارسیدن روز حساب و قیامت آن‌ها را انجام دهد. که پس از مرگ انسان قادر به انجام هیچ کاری نیکی نیست.

۱۰- قرآن ظاهرش علم، و باطنش حکمت است. نوآوری‌های آن پایان نگیرد و شگفتی‌هایش تمام نمی‌شود و برای قلب جلایی جز قرآن نتوان یافت، بخصوص در جامعه‌ای که بیداردلان در گذشته و غافلان و تغافل کنندگان حضور دارند.

منابع

* قرآن کریم

۱- آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، *الندریعه الى تصانیف الشیعه*، بیروت، دارالاضواء، ۱۳۶۳.

۲- ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین، *لسان العرب*، بیروت - لبنان، دارالفکر، بی‌تا.

۳- الهیاری، علیرضا، *سخنرانی حضرت فاطمه زهرا* (سلام الله علیہا) در مسجد پیامبر (صلی الله علیه وآلہ وسلم)، بی‌جا، چاپخانه شفق، ۱۳۶۶.

۴- امیری‌پور، احمد، *حدائق‌شناسی از دیدگاه‌های گوناگون*، مشهد، راز توکل، ۱۳۸۵.

۵- انصاری، محمد باقر، حسن رجایی، *خطابه فدک*، قم، نشرالهادی، ۱۳۷۶.

۶- باقريان همايونشهری، مرتضی، *زنگينامه بانوي مظلومه*، قم، مشرقين ، ۱۳۷۸ .

- ۷-الجوهری البصری البغدادی، لابی بکر احمد بن عبدالعزیز، *السقیفه و فدک*، تهران، مکتبه نینوی الحدیثه، بی تا.
- ۸-خلجی، محمد تقی، رحساره خورشید (ترجمه و شرح خطبه فدکیه حضرت زهرا (سلام الله علیہ)، قم، چاپ زیتون، ۱۳۸۱).
- ۹-طبسی، محمد جواد، دردانه دلداده (بررسی تحلیلی زندگانی حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیہ)، قم، موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸).
- ۱۰-دستغیب شیرازی، عبدالحسین، *بنده‌گی راز آفرینش*، قم کتابفروشی داوری، ۱۳۹۸.
- ۱۱-دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- ۱۲-راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن فضل، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، غلامرضا خسروی حسینی، تهران، مرتضوی، ۱۳۸۲.
- ۱۳-سعیدی مهر، محمد، *آموزش کلام اسلامی* ۱. قم، کتاب طه، ۱۳۸۱.
- ۱۴-سبحانی، جعفر، *فروع ولایت (تاریخ تحلیلی زندگانی امیر المؤمنین (علیه السلام))*، تهران، انتشارات صحیفه، ۱۳۷۳.
- ۱۵-فتاحی، حمید، خطبه حضرت فاطمه سند آسمانی امامت و ولایت، تهران، میرفتح، ۱۳۸۵.
- ۱۶-طريحی، فخرالدین، *مجمع البحرين*، قم، مرکز الطباعة و النشر فى موسسة البعثة، ۱۴۱۶ ق.
- ۱۷-فرازنده خالدی، حسن، *شرح و ترجمه خطبه حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیہ)*، قم، انتشارات سلسله، ۱۳۸۷.
- ۱۸-قزوینی، محمد کاظم، *فاطمه زهرا (سلام الله علیہ) از ولادت تا شهادت*، حسین فریدونی، تهران، نشر آفاق، ۱۳۶۵.

- ۱۹- کرمی فریدونی، علی، **منشور دادخواهی**، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۲.
- ۲۰- مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، بیروت - لبنان، موسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
- ۲۱- معلوم، لویس، **ترجمه المنجد**، مصطفی رحیمی نیا، تهران، صبا، ۱۳۷۷.
- ۲۲- مکارم شیرازی، ناصر، **حماسه بزرگ خطبه تاریخی با شخصیت ترین بانوی جهان فاطمه زهرا** (سلام الله علیہ) بعد از رحلت پیامبر، مشهد، محبان الفاطمه، ۱۳۶۴.
- ۲۳- (----)، (----)، **برگزیده تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶-۱۳۷۴.
- ۲۴- منتظری، خطبه حضرت زهرا (سلام الله علیہ) و ماجرای فدک، قم، دفتر آیه ا... منتظری، ۱۳۷۴.

